

LIST ZA KULTURU
I UMETNOST*

POLJA

84-85

K

dimitar solev

RITIKA

U NEDOUOMICI

Pre nego što sebi postavim pitanje o kome želim da razmišljam, iskustvo me primorava da napravim izvestan pokušaj objektiviranja. Primećujem, naime, da često upotrebljavamo izraz: svedoci smo. Svedoci smo toga-i-toga. Izgleda da nam taj izraz na vrh jezika goni više navika ili inercija negoli trezveno ili kritičko razmišljanje. Jer, u odnosu na jedan predmet, događaj ili pojavu, svedočenje ni iz daleka nije jedina pozicija koju zauzimamo. Mi veoma često zauzimamo poziciju posmatrača, što je nešto još pasivnije od pozicije svedoka, a još češće — izgleda — učesnika. Pozicija učesnika, u koju nas sve neminovno gura proces demokratizacije našeg savremenog života, postaje u stvari sve dominantnija u odnosu na druge varijante našeg prisustva u razvoju što ga doživljavamo.

Pozicija učesništva, međutim, podrazumeva i izvestan stepen subjektivizacije onoga na šta se odnos. Aktivni učesnici u našem, mi imamo najmanje mogućnosti da budemo i njegovi objektivni posmatrači. Tako je to po prividnoj logici. Po životnoj složenosti, međutim, nijedno učešće ne može da se realizuje do te mere da ne dozvoli povremeno udaljavanje do posmatranja, na primer. Tako akcija ne isključuje kontemplaciju, kao što i stvaralaštvo ostavlja odgovarajuće mesto sopstvenoj kritici.

Sve su to, uostalom, više ili manje poznate stvari. Hteo sam samo, pre nego što krenem dalje, da ukažem na to kako svedočenje nije jedina pozicija koju zauzimamo prema pojavama koje nas se tiču. Sem kao učesnici, možemo biti stavljeni i u poziciju posmatrača, kao što možemo i ne biti svesni procesa oko nas. U svakom slučaju, to su promenljive, žive, dijaletičke pozicije, koje su nam date kao mogućnost da sebe sagledamo kao osmišljene u realnom svetu. U onom realnom svetu, razume se, koji se i sam menja.

Izgleda ipak da se najviše treba zadržati na tom svetu što se menja. Zašto bismo inače menjali svoje pozicije prema njemu? Kada bi bio moguć neki svet što se ne menja, razvitak ljudske misli mogao bi biti samo kvantitativan. Ovakvo, taj svet — da bismo ga razumeli i sledili u njegovom menjanju — traži od nas da svaki kvantitet znanja o njemu transponujemo u kvalitet svesti u nama — a opet o njemu.

Složeni taj proces, što ga tako jednostavno a istovremeno tako enigmatično zovemo život, sastavljen je — čini se — od toliko uzajamnih kretanja da nijedno od njih ne omogućava konačnu, većnu i apsolutno objektivnu poziciju za njegovo sagledavanje. Pojednostavljeno, on asocira na sistem kretanja tela u (makro ili mikro) kosmosu: ništa ne pomaže to što ti miruješ jer se oko tebe

produžavaju druga kretanja. Svest o sopstvenom stanju čovekovoj svesti danas izgleda krajnje oskudna.

Ja sam se, međutim, upustio u nepopularna i opšta rezonovanja, dok sam u stvari hteo da postavim jedno konkretno pitanje: čime je onemogućena predvodnička kritika danas?

Postavljajući ovo pitanje, ne skroman sam da ga postavim samo samom sebi. To znači da nemam iluzija o tome kako mogu dati neki iscrpan ili zadovoljavajući odgovor, jer se plašim da je takav, u trenutku kad se pitanje postavlja, jedva moguć. Bio bih zadovoljan samo time ako pitanje postavim u pravom trenutku, dakle u uslovima kad na njega već može početi da se odgovara.

Kada bih, pak, odmah hteo i da odgovorim na pitanje što ga postavljam, mogao bih uopšteno da kažem: predvodničku kritiku danas onemogućava proces neposredne demokratizacije kod nas. Međutim, da se ne bi učinio brzoplet, naturan i iznenađen, ovaj odgovor bi trebalo da postupnije i argumentovanije omogući sopstvenu ubedljivost.

Zato nije na odmet da napravimo izvesna poređenja, koja su nam omogućena činjenicom da se prema minulom periodu, u kome smo mogli biti učesnici, danas možemo postaviti i u poziciju posmatrača. Da se posetimo početka slobodnog razvika makedonske književnosti. Iako u tom periodu, odmah posle oslobođenja, ne padaju i počeci naše kritike uopšte (setimo se bar članaka i kritika Kacina), nasa mlađa kritika misao tada se odmah opterećuje karakteristikama vremena. A taj kratki period bio je vreme kad se učinio pokušaj, uostalom — u svim socijalističkim zemljama, da se presadi — s neakvim sinhronizmom i mehanizmom — socijalistički realizam i kod nas. U čemu je bila socrealistička karakteristika naše tadašnje kritike? Sem manje ili više potkovano i erudantnog zastupanja teorije socijalističkog realizma, naša kritika je dobila i jednu drugu a unanitnu funkciju — karakterističnu za ovaj dogmatsko-estetski sistem.

(Danas se nerado govori o ovom periodu razvoja naše literature, s jednom (prejnom ili zaanom) misli: otkud to da smo mi, tako mlada literatura, bili pogodni da do te mere podržimo teoriju socijalističkog realizma? Činjenica je, međutim, da su mnoge bitne karakteristike, iako neoformirane do celovitog estetskog sistema opteretile podosta naše teoretičare i praktičare literarnog stvaralaštva. Opteretile utoliko više što kulturno-istorijski uslovi nisu bili stvorili ravnopravnu podlogu za zdravo, prirodno i otporno suprotstavljanje. Tako da je, iako forme presađivanja nisu bile razvijene kao u drugih ju-

goslovenskih literatura, oslobođenje od njih bilo daleko sporiji, neaktivniji i neodlučniji proces baš kod nas a ne drugde).

To je funkcija transmisije između estetskih normi (dogmi) društva i ljudskog stvaralaštva. Kritika je, po teoriji i praksi dogmatskog socijalističkog realizma, takav posrednik između društvenih normi i ljudskog stvaralaštva koji treba da obezbedi — organizaciono i birokratski: odzgod nadole — sprovođenje i primenjivanje tih društvenih normi u umetničkom stvaralaštvu. Ta funkcija već odmah birokratizuje mesto kritike u stvaralaštvu. S druge strane — spolja — ona kritici daje predvodničku ulogu. Tačnije, kritika sama ne zauzima tu predvodničku ulogu, već joj je ona data sve dok nedvosmisleno, striktno i konfesionalno vrši svoju funkciju transmisije. Ove se, očito, polazi od pretpostavke da društvena svest ima birokratsku strukturu: najrazvijenija je na društvenom vrhu, a naniže se smanjuje — sve dok negde (opasno!) sasvim ne prestane.

Ne može se reći da naša kritika, izvesnim svojim delom čak i u periodu o kome je reč — a još izvesnijim delom i donjela, nije imala i takvu funkciju u literaturi. Stavise, zato što teoretsko oslanjanje na dogme socijalističkog realizma takvoj funkciji može da da, kao što se verovatno mislilo da joj i daje. I jedno koliko estetsko toliko i etičko opravdanje. Prema tome, već slobodno možemo da fiksiramo jedno obeležje predvodništva kod naše kritike.

Na ovaj, daleko značajniji po uticaju i principijelno kudikamo primarniji, nadovezuje se jedan drugi momenat, koji našu kritiku opterećuje zamišljenom ulogom predvodništva u stvaralaštvu. To je, ukratko rečeno, ideal kritike u prošlosti. Pred našom kritikom, poput opsesije, kao da stalno lebdi vizija genijalnog izuzetka: Belinski, Salda, Škerlić. Naša kritika, ni juče ni danas, ni iz daleka se ne zadovoljava tim da se realizuje kroz već ostvarenu materiju naše literature. Više nego da je proučava, ona hoće da je predvodi. Više nego da je interpretira, ona hoće da je prezentira. Više nego da je valorizira, ona hoće da je rangira. Ona manje zadržava pogled oko sebe, a više ga zrikavo baca nekud napred gde bi umetnici trebalo da gledaju za njom. Mora se priznati da je naša kritika uložila — i još uvek ulaže — zavidan kvantum energije baš u taj devetnaestovekovni, poluromantičarski-poluprosvećteljski, ideal svoje zamišljene misije: da predvodi literaturu.

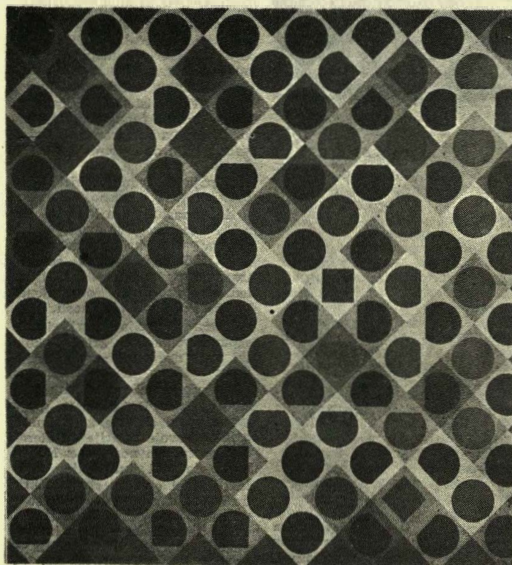
Izgleda kao da ne bi trebalo imati ništa protiv takvog ideala kritike. I kritici, uostalom, treba priznati neki ideal, makar on bio i — njena sopstvena veličina. Me-

(Nastavak na sledećoj strani)

U OVOM BROJU,
KAO LIKOVNE PRILUGE,
DONOSIMO NIZ
REPRODUKCIJA SA
VI MEĐUNARODNOG
BIJENALA GRAFIKE
KOJI JE
18. JUNA 1965. GODINE
OTVOREN
U LJUBLJANI

10-74728433

W

VICTOR VASARELY

planetarni folklor

dućim, kritika koja hoće da predvodi već u početku zapada u sopstvenu protivurečnost iz koje izlazi samo po izuzetku. Predvodnička kritika je, u stvari, a priori normativna: ona zna šta traži od literature još pre nego što to zna ova sama. Štaviše, ona zna i kakva treba da bude literatura pre nego što od nje same čuje kakva treba i kakva mora da bude. Izvestan deo kritike je čak razočaran savremenom literaturom — njeni putevi ne konvergiraju sa idealom ka kome je usmerjena kritika. Kao da nema izgleda za pomirenje tog raskoraka: neko će morati da bude izbačen iz toka realnog razvika.

Za nas je, međutim, važno da zaključimo da na ovaj način još jednom dolazi do izraza ideal o predvodničkoj kritici. Imamo, dakle, pred sobom jedno nimalo slučajno nastojanje kritike da predvodi literaturu, koje se pojavljuje bar na dva plana: u prvom slučaju na društveno-organizacionom, u drugom — na kritičko-valorizacionom. U oba ova slučaja primenjuju se kriterijumi koji su — zaista — u neakvoj vezi s literaturom, ali su njoj oduzeti da bi u njeno ime bili upotrebljeni protiv nje. Kriterijumi koji su — na taj način — do te mere otuđeni od literature da više nepomažu njen daljnji uspon.

Ovim nemam nameru da kritici oduzimam ono što je njeno: ukazujem samo na ono što joj je oduzelo vreme. Jer, s jedne strane, subjektivni ideal kritike o literaturi neće biti zadovoljen sve dok se sama kritika ne pretvori u stvaralaštvo, odnosno dok sam kritičar ne počne da radi na literaturi koju zamišlja kao svoj ideal. S druge strane, pak, demokratizacija našeg društvenog života kritici sve više oduzima funkciju transmisije između svojih estetskih normi i zakona samog stvaralaštva. To posredništvo postaje izludnije u onoj meri u kojoj se sve više pre vazilazi podela rada u umetnosti na onoga koji stvara i na onoga koji misli¹⁾.

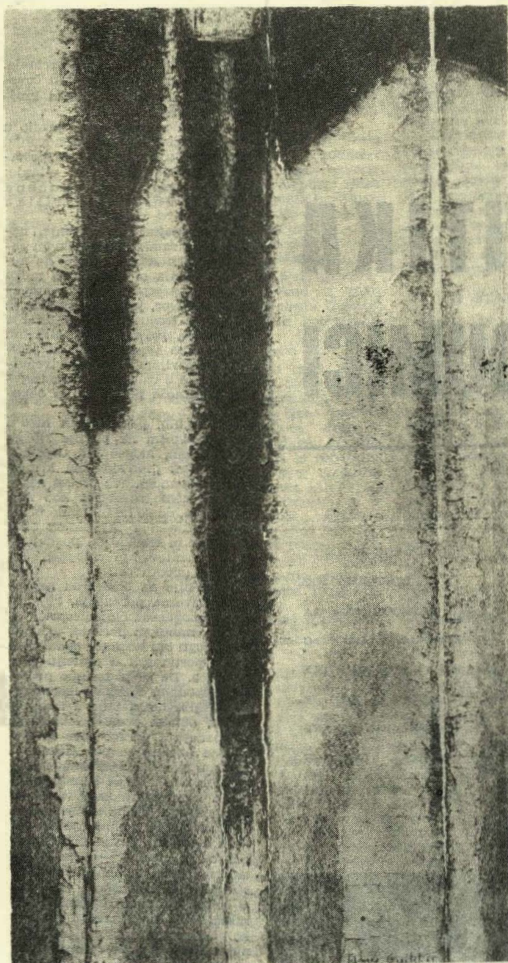
Ako, dakle, kritika jednim svojim delom postoji i kao komponenta same kreativnosti, onda imamo razlog više da pretpostavimo kako se njena suprematstva isključivost, bilo u obliku nekakve transmisije ili u obliku nekakvog predvodništva, ili pak u obliku nekakvog posredništva, nužno mora svoditi na odgovarajuću meru. To ne znači da će se negirati osnovna funkcija kritike: ona i dalje ostaje pred njom u onoj meri u kojoj će je pronalaziti među novim vrednostima u literaturi. Međutim, da će i kritika, kao i stvaralačka misao, morati da se kreće u novim procesima — to je isto toliko nesumnjivo koliko je nesumnjivo i to da će izvesne svoje prerogative, koje je držala zavisno od nerazvijenosti stvaralaštva u izvesnom periodu, kritika sama morati da ispusti iz ruku kako ne bi ispustila ono glavno — razvika.

Da se uverimo na jednom primeru, vrlo karakterističnom a istovremeno ilustrativnom: u vreme kad je naš društveni razvika osećao potrebu za transmisijom između svojih normi i mogućnosti stvaralaštva, a to je — rekostmo — doba kad se u našoj još uvek nerazvijenoj literaturi činio pokušaj s presađivanjem socijalističkog realizma, ulogu te transmisije mogao je da vrši jedan kritičar — takozvani oficijelni kritičar. On ju je i vršio: transnisiom i kaoš opasivao je kotače stvaralaštva dok mu je dostizalo energije. Međutim, i danas — u uslovima daleko razvijenijeg stvaralačkog života — izvesne kritičarske ličnosti kao da još uvek gaje iluzije kako svojim transnisiom i kaoš mogu opasati sve kotače današnjeg i sutrašnjeg stvaralaštva. Birokratska počast — da se bude oficijelni kritičar — još je uvek privlačna za one kritičare koji je nisu imali, kao što čini nostalgijom one koji je više nemaju.

U stvari, ovde se zaboravlja na zakonitost kao što se zanosi nominalnošću. Zaboravlja se da su,

pre svega, uslovi društvenog života pretrpeli izvesne nepredvidljive promene, koje su išle baš protiv onoga čime je bila omogućena praksa — da između društvene svesti i stvaralačkog potencijala posreduje jedna koliko na momente funkcionalna toliko, u istorijskom smislu gledano, i subjektivistička transmisija. Tako da se, s gledišta razvoja, ono što je moglo da bude u jednom minulom periodu čak i zakonito, u ovom sadašnjem — javlja jedino kao recidiv, koji više ničeg zajedničkog nema s procesom razvika pred nama. A takva transmisija danas, u uslovima sve neposrednije demokratizacije formi našeg života, nije ništa drugo do recidiv koji može i da godi izvesnoj predvodničkoj sujeti ali više ne može da vrati svoj eventualni smisao. Sem toga, bili bismo najordinarniji demagozi, kad bismo na sav glas trubeći demokratizaciji, s druge strane u praksi

KRITIKA UNEDOUMICI

JAMES GUITET
№ 42, 1965.

zadržavali preživle forme odnosa između pojedinih oblasti društvene svesti.

Tome da je naša kritika prinuđena da se odrekne prerogativa predvodništva — u vertikalne transmisije između vrha društvene svesti i literarnog života, ili imputiranja i insistiranja na svom subjektivnom stvaralačkom idealu — doprinosi i jedan unutrašnji faktor: razvika same literature. Savremena makedonska literatura je već sasvim dovoljno razvijena da bi mogla da podnese neke zastarele oblike njenog tretiranja, interpretiranja i prezentiranja. Nju, pre svega, više ne može predstavljati jedan jedini kritičar. Sa mnogo novih sadržaja, struktura i formi, ona nadrašta individualne sposobnosti ili afinitete kritike. Ona je, jednom reči, već toliko savremeno razvijena da jedna jedina interpretacija ne može da iscrpi njenu nosivost. To, uostalom, ni nimalo začuđujuće — to je

prirodno. Nepriradno, i začuđujuće, ostaje samo sve uzaludnije nastojanje kritike da svu našu literaturu drži ispod miške. Zato je recidiv i za samu literaturu, za njen sadašnji trenutak, a kamoli za njen sutrašnji razvika, već naviknuto insistiranje kritike da prezentira, interpretira i tretira literaturu preko jedne eksponirane, isforsirane i prema tome, sveznajuće kritičarske ličnosti.

Treba, međutim, da se zapita: zašto ovi prerogativi kritike koji su recidiv i gledišta svake kritičke svesti, kod nas još uvek uspevaju tu i tamo? I zašto ih se i sama kritika, koja tu kritičku svest treba ponajviše da posreduje, ne odrekne?

Čini mi se da ovde odgovor treba da potražimo u stanju kriterijuma kod kritike. To se stanje, uzimajući u obzir samo poslednju deceniju, pokazuje kao veoma nestabilno: otkako je, radi sveopšteg našeg razvika, bila prinuđena da se odrekne utvrdjenih kriterijuma teorije socijalističkog realizma, naša kritika je ili ostala bez njih ili ih je pak tražila u eklektici drugih estetskih sistema. Ne bih ovde mogao da nabrajam sve moguće subjektivne varijante tih tragiranja za nekim prihvatljivim, više važećim, i savremenijim estetskim kriterijumima. Cinjenica je jedno: da je vrh društvene svesti, odakle je polazila transmisija kritike u sprovođenju kriterijuma teorije socrealizma, kritici odjednom prepušta da sama potraži svoja uporišta između literature i života. Naviknuta da dobija kriterijume, kritika odjednom nije mogla da ih izgradi. Sigurno u svoja dotadašnja valoriziranja, kritika se odjednom našla u situaciji da se s najantipodijim ocenama snalazi u tekućoj produkciji. Nenaviknuta na samostalnost, od najopširijih principa do najdetaljnijih vrednovanja, kritika se isprva pred problemom da osvoji sopstvenu smelost — obeležje koje joj nalaze direktni način mišljenja i izražavanja. Do tada autoritetna, kritika je sad pokazala svoj autoritarni karakter²⁾. U ovoj situaciji umesto kriterijuma daleko češće je bio važniji sluh, osećaj, njuh. Prizemljena na taj način do stvaralačke prakse, kritika se veoma često kretala između impresionističke interpretacije, negiranja onoga što nije mogla da svari i polemiziranja o formalističkim detaljima.

To iskustvo, međutim, nije bilo bez izvesne koristi: jedna nova literarna i stvaralačka materija već je suvereno nailazila u područje kritičke svesti. Pa ipak, upražnjeno mesto krutih kriterijuma socrealizma kao da je ostavilo posledice koje u potpunosti nisu nadkompenzirane. Kod kritike još uvek vlada globalna nesigurnost u nedvosmislenom valoriziranju novih vrednosti. Pitanje kriterijuma, kojima će instrumentirati među novim fenomenima i valerima literature, za kritiku i dalje ostaje pitanje koje nije rešeno. Ili bar nije rešeno u onom stepenu da se određenje može govoriti o nekakvom specifično našem sistemu estetskih kriterijuma, o nekakvoj našoj izgrađenoj kriteristici. Principijelna stanovišta ne razlikuju se samo među pojedinim kritičarima, već i u okvirima istog kritičarskog opusa postoje fundamentalne nesuglasice, pa i suprotnosti. Deševalo se i to da se pojedina kritičarska stanovišta i principi zastupaju po jednoj subjektivnoj proizvoljnosti: odnosno kad se želi da se zastupaju a kad se ne želi da se gaze. Sve ovo govori o izvesnoj krizi kriteristike u našoj kritičkoj misli, koja se još uvek ne prevazilazi — čak ni doslednim profilima oformljenih kritičarskih individualnosti.

Takva situacija s kriterijumskom devalvacijom kritike, koja još uvek nema neposredno negativan refleks na stvaralaštvo, najgora se odražava na samu poziciju kritike. Baš stoga što u rukama nema sigurne kriterijume, kritika i svoje pozicije u literaturi oseća kao nesigurne. No, umesto da radi studiozije, dijalektičke i stvarno stvaralačke na izgrađivanju sopstvenih savremenih estetskih kriterijuma, kritika sve češće — po nekakvoj nemoci, inerciji ili nostalgiji — pokušava da se vrati na one recidive svojih prerogativa koji su

joj — kao što smo videli — bili dati u jednoj prošloj, nerazvijenoj i prevaziđenoj situaciji. Tako se ona polakomila za jednom zamisljenom predvodničkom ulogom, dok joj u stvari nepodudarnost njenog imanentnog razvika s razgranatim razvikom naše literature — to ne dozvoljava.

Sada mislim da je jasnije, ako ne i ubedljivije, kako proces demokratizacije kod nas onemogućava predvodničku ulogu kritike danas. Ako, pak, sutra dođe do nove predvodničke uloge kritike, ona će morati da joj bude imanentna, odnosno da proistekne iz njene sopstvene moći a ne iz snaga van nje u čije će ime ona suditi literaturu.

Ja lično — ako mi je to dozvoljeno — u to ne verujem, jer mislim da jedan razvijeni literarni život, koji sve više poseduje svest o sopstvenom razviku, neće imati nikakve nužde za nekakvim predvodnicima, predstavnicima, ili posrednicima, kojima će biti prepuštena kritička svest literature. Na to me navodi ne samo analogija s drugim razvijenim literaturama, već i neposredni procesi u drugim oblastima našeg savremenog života: radni čovek se izjednačava sa onim koji upravlja, građanin — s predstavnikom. Ta tendencija, u suštini humanistična, ne može a da ne dotakne i literaturu: ova neće moći da ostane slepa za takva humanistička obogaćanja savremenog života.

Ostaje nam, u stvari, da, uosećajući se u matice procesa koji stire u savremenom životu, shvatimo današnju situaciju kao prevashodno ljudsku situaciju. Hoću da kažem kao situaciju više za čoveka nego protiv njega. Na planu literature to treba da znači: stvaranje novih vrednosti koje će odgovarati savremenom čoveku. Ako literatura nastoji da ostvaruje takve vrednosti, i kritika treba da nastoji u izgrađivanju novih kriterijuma. Odnosno, kao što literaturi niko drugi ne može stvoriti nove vrednosti, to ni kritici niko treći ne može podariti nove kriterijume. Ti procesi, bar približno, treba da se kreću napred.

Medulim to je već jasno i poznato. Nije li tako sve od početka? Pa ipak, ovaj esej je samo naplisan. A cela stvar je s one strane činjenice da je napisan.

Dimitar SOLEV

1) Ovde osećam potrebu da citiram nedavno preminulog T. S. Eliota koji još 1923. godine, u svom eseu „Funkcija kritike“, kaže: „Čini mi se da Metju Arnold pravi isušive grubu razliku između dve aktivnosti: on je prevideo kapitalan značaj kritike u samom kreativnom aktu. Možda je, u stvari, veći deo truda jednog pisca dok komponuje svoja dela kritička vrsta truda; prosejavanje, kombinovanje, konstruisanje, brisanje, korigovanje, oprebavanje: ovaj stravični rad je u istoj meri kritički u kojoj je kreativan. Čak smatram da kritičnost koju jedan izveštav i vešt pisac primenjuje na svoje delo jeste najbitnija i najviša vrsta kritike; i da su (čini mi se da sam to već ranije spomenuo) izvesni kreativni pisci superiorniji od drugih isključivo zato što poseduju superiorniju kritičku sposobnost. Postoji jedna tendencija koju smatram vigozskom, da se omalovaži ovaj kritički sud umetnika; ona podržava tezu da je veliki umetnik nesvestan stvaralac i da na svojoj zastavi nesvesno ispisiše reč: Isplivati. Mi koji smo gluvonemi po inspiraciji, ipak nalazimo ponekad kompenzaciju u skromnoj svesti koja, iako ne poseduje orakularnu stručnost, nalaze nam da činimo što najbolje možemo, podseća nas da naša dela treba da budu što je moguće više lišena nedostataka (sve da bismo otkaljali odsustvo inspiracije) i, ukralo, nagoni nas da trošimo podosta vremena. Takode smo svesni da kritičko rasuđivanje koje nama dolazi s velikom mukom, onim srećnijim zablesne u toku samog kreativnog ustajanja; ali isto tako ne pretpostavljamo da ako se neko delo napiše bez očiglednog kritičkog truda, da u njega nije ni uloženo nikakav kritički napor. Mi ne znamo kakvi su prethodni kritički napori postojali, niti kakav se kritički proces sve vreme odigrava u glavama stvaralaca.“ — Prosveta, Beograd, 1963, str. 49—50.

2) Prema Erihu Fromu (Bekstvo od siobode, Nolit, Beograd, 1964) autoritarni karakter je onaj koji se potčinjava višim silama a gospodari nižim.